

נספח לספר הפלאה – הלכות שבועות

השבועה בבית הדין הרבני בין חזון למציאות

מאת הרב דניאל כ"ץ, "מכון משפטי ארץ", עפרה

תוכן: סוגי השבועות בבית דין • מצנת השבועה ואופן השבועה • היחס לשבועה מימי קדם עד ימינו

סוגי השבועות בבית דין

7. מי שטוען כלפי מי שהלווה לו: 'הישבע שלא פרעתי את השטר' (שם).
 8. חנווני הטוען ששילם לפועלים בהוראת בעל הבית, והפועלים טוענים שלא קיבלו את שכרם, שניהם נשבעים (מלווה ולווה טז,ה).
 9. שניים האוחזים בטלית וכל אחד תובע את כולה, נשבע כל אחד מהם שלפחות חצי שלו ונוטל את חציה (טוען ונטען טז,ו).
- נוסף על זה, תיקנו חכמי המשנה להשביע במקרים הבאים: כשמתעורר חשד שמי שעסק ברכוש התובע לקח לעצמו ממנו, אך אין טענה ודאית שנעשתה עברה. ואלו הן: השותף (טוען ונטען א,ב; שלוחין ושותפין טא), האפורופוס (שם), האריס (שם), האישה הנושאת ונתנת בנכסי הבית (שם). כל אלו בכלל שבועת הדיינים.

שבועת היסת

חכמי התלמוד הוסיפו שבועה על מי שכופר בכל התביעה הממונית ואינו מודה אפילו במקצת, שמן התורה היה ראוי לפטרו, אך חכמים חייבוהו שבועה הנקראת שבועת היסת (טוען ונטען ג,ג), וחייבו בה חכמים גם את מי שטוען 'איני יודע' (שם א,ח). ולשון היסת משמעו 'להכביד עליו' (הערוך בשם גאון) או כדי להסיתו ולפתותו (ר' תנחום).

תקנת הגאונים

לווה שאמר 'אין לי מה לשלם', פטור מן התורה, אך תיקנו גאונים שיישבע שאמנם אין לו ממה לשלם (מלווה ולווה ב,ב).

חרם

הגאונים הוסיפו את האפשרות להטיל חרם, בכל דין ודברים ממוני על אחד מן הצדדים, שאם דבריו אינם אמת ייענש מן השמים (טוען ונטען ד,ד; א,יא; שלוחין ושותפין ג,יא ועוד).

הבדלים בין השבועות

בשבועות מן התורה, אם הנתבע אינו רוצה להישבע, יורדים לנכסיו, ואילו בשבועה מתקנת חכמים אין יורדים

חייב שבועה מן התורה – שבועת הדיינים

מדין תורה בית הדין משיבע לעתים את אחד הצדדים כדי לאמת את טענתו. השבועה נזכרת בתורה בכמה תחומים (ראה שבועות יא,ה-ז):

1. שבועת השומרים (שכירות א,ב; טוען ונטען א,ב) – דהיינו שומר הטוען טענת פטור חייב להישבע כדי להיפטר.
2. מודה במקצת (טוען ונטען א,א) – מי שהודה במקצת התביעה.
3. שבועת עד אחד (שם) – מי שיש רק עד אחד נגדו חייב להישבע שהוא דובר אמת. המכנה המשותף לכל השבועות מן התורה הוא שהן באות רק לחזק את טענת הנתבע שהוא פטור.

חייב שבועה מדברי חכמים – שבועת הדיינים

חכמי המשנה מחייבים שבועה גם במקרים שלא נזכרו בתורה, והיא הנקראת שבועת הדיינים. חלק מן השבועות הן שבועות הנוטלין, שנשבעים אותן מי שיכולים לגבות את חובם לאחר שנשבעו. ואלו הם:

1. השכיר (שכירות יא,ו; טוען ונטען א,ב). שכיר שלא קיבל את שכרו, נשבע שלא קיבל את שכרו ונוטל אותו.
2. הנחבל (חובל ומזיק ד,ד; טוען ונטען א,ב). אם העידו עדים שראו אדם נכנס בחברת פלוני למקום מסוים כשהוא שלם ויוצא כשהוא חבול, יכול הנחבל להישבע שפלוני חבל בו וליטול פיצוי על החבלה שגרם לו הלה. והוא הדין במי שניזק על ידי הזולת נזקי אש (נזקי ממוין יד,יב) או שאר נזקים (חובל ומזיק ז,ז-ט).
3. הנגזל (גולה ואבדה ד,א-ב; טוען ונטען א,ב). אם באו עדים והעידו שראו את פלוני גוזל, אך לא ראו כמה גזל, יכול הנגזל להישבע מה גזל הלה ממנו וליטול את הגזלה.
4. הפוגם שטרו (מלווה ולווה יד,א-ב; טוען ונטען א,ב). מי שבא לגבות את חובו באמצעות שטר ומודה שכבר נפרע חלק מן הסכום הכתוב בשטר, נשבע על יתרת החוב ונוטל אותה.
5. עד אחד המעיד שהשטר פרוע (מלווה ולווה שם).
6. הנפרע שלא בפני החייב והנפרע מן היתומים (שם).

לנכסיו (טוען ונטען ד,ד).

נוסף על זה, יש מאפיינים מיוחדים לשבועת ההיסת:

1. האפשרות להפוך את השבועה. החייב בשבועה מן התורה אינו יכול לדרוש מן הצד השני להישבע וליטול. וגם מי שנשבע שבועת הדיינים אינו יכול להפוך את השבועה נגד הצד השני. אבל מי שנתחייב להישבע שבועת היסת יכול לחייב את הצד השני להישבע ולאמת את טענתו (טוען ונטען א,ד-1; וראה ש"ך חו"מ פז,ל, שיש מן הראשונים החולקים על הרמב"ם וסוברים שניתן להפוך כל שבועה מתקנת חכמים).

2. מי שנתחייב שבועת הדיינים חייב להישבע בנקיטת חפץ, כלומר לאחוז ספר תורה בידו בשעה שהוא נשבע (טוען ונטען א,ב; שבועות יא,ה-יב; שו"ת סג). אבל מי שנשבע שבועת היסת אינו צריך להישבע בנקיטת חפץ.

3. תיקנו חכמים כמי שנתחייב שבועה מן התורה שכנגדו חשוד על השבועה, שהתובע נשבע ונטול. וגם בשבועה מתקנת חכמים, בשבועות הנוטלין, שכנגדו נשבע ונפטר מלשלם. ובשבועות על הספק, פטור בלא שבועה. אבל בשבועת היסת, אם הנתבע חשוד, פטור בלא שבועה (טוען ונטען ב,ד-1; וראב"ד חולק על הרמב"ם. וש"ך חו"מ צב,יד, מחזק את דבריו).

4. לדעת הרמב"ם, כל הנשבעים נשבעים בהזכרת שם ה' (שבועות יא,ג). אך יש מן הראשונים החולקים עליו וסוברים שאין מזכירים את שם ה' בשבועת היסת (רש"י גטין לה,א ד"ה חזון ועוד. וראה שו"ע חו"מ פז,יח, שהכריע כמותם).

5. בשבועת הדיינים מן התורה או מתקנת חכמים שיש בה טענת ודאי, מאיימים מאיימים על הנשבע ומנסים להניאו מלהישבע (שבועות יא,טו-יז).

מצות השבועה ואופן השבועה

מצות השבועה

לדעת הרמב"ם, מצוה להישבע על טענת אמת (סה"מ עשה ז; שבועות יא,א, ראה שם באורנו. אך יש כמה מן הראשונים שאומרים שאין זו מתרי"ג המצוות).

כיצד משיביעים

הרמב"ם מפרט את סדר השבועה (שבועות יא,ה-י). ראה הגהות מיימוניות (שם אות ד), ושם מפרט על פי הערוך. וזה לשונו:

ומביאין מיטה שנושאין עליה מתים ומניחין אותה באמצע, ונודות נפוחים שמפקיעין אותן (בשעת) או שמתירין אותן בשעת שבועה כדי שתצא הרוח, ונודות דולקין שמכבין בשעת שבועה, ואפר מקלה

מפוזר, ושקין מוטלין באמצע. ועומד ש"צ וסודר הטענה והכפירה, ואומר לנשבע 'אתה, פלוני בן פלוני, אם יש עליך כלום לפלוני הזה מכל הטענה שיש לו עליך, בשמתא דישראל ליהוי ההוא גברא, בחרם בב"ד העליון, בחרם בב"ד התחתון, בכל דברי האלה. ותוקעין בשופר עם האלה, והוא עונה אמן ומקבל על עצמו כי על דעת ב"ד הוא נשבע ולא על דעתו על דברים שבלבו [...] ושבועת הסת כן סידורה. מוציאין ס"ת לב"ד ומניחין אותה על גבי הכסא כמנהג או שנשאו שליח בידו, וסודר הטענות ואומר 'אם יש על פלוני זה כלום מכל הטענות הזאת, בשמתא דישראל להוי'. והוא עונה אמן ומקבל על עצמו בשבועה על דעת ב"ד. ובהו אנו מוכיחין טרם ישבע, כדרך ששנו חכמים: אומרים לו 'הוי [...].

לעתים משיביעים גם בימינו בדרך שהשיעו בעבר. הרב קאפח מתאר בהרחבה את הליך השבועה שהיה נהוג בקהילות תימן עד דורנו ממש. וזה לשונו (הליכות תימן, ירושלים תשס"ב, עמ' 109):

בהתחייב אדם שבועה, כך הוא סדר ההשבעה. קובעים יום לכך, על פי רוב ביום שני או ביום חמישי. מזמינים לבית הכנסת עשרה זקנים, מביאים לשם את המיטה שבה נושאים המתים. מעמידים אותה באמצע בית הכנסת ופורשים עליה תכריכים של מת. מביאים מאת חופר הקברים מעדר ואת... שבהם הוא חופר את הקברות, מעמידים גם אותם באמצע בית הכנסת, מביאים גם [...] סל שבו מוציא חופר הקבר את העפר מן הקבר.

הגיע המחויב שבועה בלווית הדיינים, פותחים את ההיכל [ארון הקודש], מזהירים את שני הצדדים בפעם האחרונה לכל יגרמו לנשיאת שם שמים לשווא, מודיעים להם חומר השבועה ועונשה, משתדלים פעם נוספת לפשר ביניהם. אם עמדו על דעתם, פותחים את ספר התורה המקודש ביותר באותו בית כנסת בלי להוציא ממקומו [...] פותחים אותו בפסוק "לא תשא את שם אלהיך לשוא כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא". הנשבע קורא פסוק זה, והזקנים העומדים שם אומרים "סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה פן תספו בכל חטאתם". והקהל זוים קמעה מעל יד המתדיינים.

גדול שבדיינים משיביע את המחויב שבועה בפני ספר תורה, אם השבועה רבנן. אך אם היא שבועת